

роком, коли в Росії діяло 1025 монастирів 478 – чоловічих і 547 жіночих), а в них перебувало 95 тис. монахів і послушників [8 арк.213].

Російській православній церкві належало 8 духовних семінарій в Ленінграді, Москві, Києві, Одесі, Луцьку, Саратові, Ставрополі і Мінську (семінарія на території Жировицького монастиря Грозненської області), а також дві духовні академії в Москві і Ленінграді. РПЦ вела значну видавничу діяльність – видавала щомісячний «Журнал Московської патріархії», церковні настільні календарі, церковні книги тощо [8 арк.215].

Православна церква вела представницьку роботу. Лише протягом 1954 – 1955 рр. Московську патріархію відвідали 137 делегацій із 32 країн, загальна кількість представників – 971 осіб. В середині 50-х рр. РПЦ мала свої представництва в Берліні, Китаї, Фінляндії, Австрії та інших країнах.

Загалом протягом 1944-1956 рр. всього до СРСР приїжджали 315 духовних і церковних осіб. за цей час виїжджали із країни 211 осіб (148 в Європу, 43 на Близькій Схід, 8 осіб до Америки, 12 осіб до Китаю [8 арк.217].

Отже, ці джерельні дані свідчать про те, що не дивлячись на утиски і гоніння Російська православна церква продовжувала відігравати свою позитивну роль в житті радянського суспільства середини 50-х років минулого століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. – Ч.І. – Полтава, 1997. – 354 с.
2. Пашенко В. Російська православна церква наприкінці хрущовської «відлиги» // Український історичний журнал. – 2001. №5. – С.141-150.
3. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1980-ті рр. – К., 2000. – 332 с.
4. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). – К.: Інститут історії України, АН України. – 1993. – 49 с.
5. Николин А. Церковь и государство. История правовых отношений. Издание Сретенского монастыря. – М., 1997. – 430.
6. Поспеловский Д. «Русская Православная Церковь» в XX веке. – М., 1995. – 389 с.
7. История Русской Православной Церкви. – СПб., – 1997. – Т.1. – 537 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 4263. – 301 Арк.

Н.О. Бондаренко

ЦЕРКВА СВДКІВ ІЄГОВИ В УКРАЇНІ У 70-ТІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. XX СТ.

Церква свідків Ієгови УРСР належала до Церков, які в умовах атеїстичної пропаганди та антирелігійної боротьби в радянській державі діяли нелегально. Різні владні органи, виконуючи численні постанови та розпорядження як ЦК КПРС, так і ЦК КПУ, постійно наглядали за нею і докладали зусиль щодо посилення контролю за виконанням віруючими цієї пізньопротестантської релігійної течії законодавства про релігійні культу.

Метою даної статті є розкриття умов підпільного існування Церкви свідків Ієгови в УРСР у 1970-ті – першій половині 1980-х рр., з'ясування особливостей протистояння її віруючих антирелігійному тиску радянської влади та основних форм протидії влади нелегальній діяльності єговістів. Стаття базується на архівних матеріалах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. До сьогодні діяльність єговістів указанного періоду належить до сфери маловивчених проблем вітчизняної історіографії. Література радянського періоду, з огляду на постійну протирелігійну пропаганду в колишньому СРСР, є великою, проте її наукова цінність є незначною через упередженість й ідеологічну заангажованість [1].

Серед основних методів протидії органів влади підпільній діяльності єговістів були адміністративний тиск та кримінальне переслідування, незмінне стеження за пересуванням, контактами, повсякденним життям віруючих, внаслідок чого відбувався вплив на їх свідомість з метою примусового розриву зв'язку з релігійною громадою. Дані заходи інколи призводили до виходу деяких вірян з общин єговістів, що розцінювалося владою як значний успіх у боротьбі з підпільним «релігійним сектантством». Про один з таких випадків, який стався у 1971 р., коли 21 особа з села Сваричів Рожнянського району Івано-Франківської області

«порвала з сектою єговістів» доповідав заступник уповноваженого Ради у справах релігій при Раді міністрів СРСР по Українській РСР П.Пилипенко в ЦК КПУ.

Важливим фактором у перешкоджанні віруючим здійснювати нелегальну релігійну діяльність було виявлення масових зібрань єговістських громад. Згаданий П.Пилипенко зазначав у тому ж інформаційному звіті про фіксацію 1971 р. сходин єговістів рутерфордівського напрямку у містах Сніжне, Торез і в селищі Володимирівка Волноваського району Донецької області. З боку влади були вжиті адміністративні заходи, у ході яких у лідерів громади вилучили різноманітну заборонену релігійну літературу: більше як 250 примірників журналів «Башта варті» і «Вартова башта», 20 примірників журналу «Пробудись», 144 реферати єговістського напрямку, 36 примірників «Керівництва для служителів» та багато іншої релігійної друкованої словесності, яка зберігалася у схованках. Найбільш активних єговістів органи влади притягнули до кримінальної відповідальності і засудили на різні терміни відбування покарання [2, арк. 27].

Якщо говорити про чисельність нелегальних єговістських громад, то на початок 1972 р. в УРСР налічувалося 308 груп цієї релігійної течії [3, арк. 45]. У січні 1973 р. після низки перевірок місцевих органів влади спільно з апаратом уповноваженого Ради у справах релігій було зафіксовано 265 єговістських общин, більшість – рутерфордівського напрямку. Порівняно з 1971 р. їх кількість зменшилася на 43 групи. При цьому уповноважений Ради у справах релігій констатував, що встановити більш точну кількість віруючих-єговістів органам влади у регіонах було важко, оскільки ця релігійна течія, незважаючи на «природне зменшення, систематично поповнювалася новими членами».

У роботі з припинення забороненої діяльності єговістського підпілля адміністративні органи керувалися у цей період часу рішенням ЦК КПУ від 12 серпня 1969 р. «Про посилення роботи партійних організацій з викриття ворожої діяльності секти єговістів». У її процесі рядовим віруючим-єговістам роз'яснювалися вимоги радянського законодавства про релігійні культу з метою запобігання його порушення. Проводилася також робота з виявлення незаконних масових зібрань віруючих під час спільних молінь, продовжувалося вилучення релігійної літератури, адміністративне та кримінальне переслідування лідерів релігійних груп. Лише у Чернівецькій області в 1972 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 12 активних учасників єговістського підпілля. Зокрема, керівника єговістської групи в селі Лучниці Рогатинського району Івано-Франківської області Пархуця було утретє засуджено за «антигромадську діяльність» [4, арк. 32].

Як і в попередні роки, у своїй поведінці й релігійній діяльності єговісти не припиняли самоізоляції від радянської дійсності. Вони уникали участі у громадському житті, виборах органів влади. Їх лідери, за словами уповноваженого Ради у справах релігій, спонукали вірян зневажливо ставитися до науки, культури, забороняли дивитися кіно, телебачення, служити у Радянській армії. Також зверталася увага на те, що на активізацію діяльності єговістського підпілля впливало поширення серед віруючих чуток про наближення «священної війни» – Армагеддону, яка, як вважав Бруклінський центр єговістів, мала початися у 1975 р. [5, арк. 32].

На січень 1974 р. уповноважений Ради у справах релігій по УРСР К.Литвин мав відомості про те, що в Україні нараховувалося більше 10 тис. єговістів. У червні 1974 р., як встановили органи влади, вони входили до складу 270 релігійних груп, до кінця ж року їх кількість зменшилася до 239 [6, арк. 30, 61]. Уповноважений Ради відзначав ту особливість цієї релігійної течії, що серед її вірян переважали жінки. У Львівській області, наприклад, з 805 єговістів, які були на обліку у влади, жінок було 505 осіб.

Для того щоб ефективно вести антирелігійну боротьбу, партійному та радянському керівництву потрібно було мати всебічне уявлення про середовище віруючих, їх настрої, погляди. З цією метою, крім звичного арсеналу заходів, використовувалися соціологічні дослідження, які проводилися у різних регіонах республіки. За три роки соціологічних опитувань у Західному регіоні України (1971–1973 рр.) – Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та інших областях – було зроблено висновок про те, що багато єговістів «відходили від старих релігійних канонів»: починали брати участь у суспільному житті, у виборах органів влади, служили у лавах Радянської армії. Однак це не впливало на зміну негативного ставлення партійного керівництва до них. Не випускаючи з-під пильного нагляду членів релігійних громад, місцеві органи влади збирали необхідну інформацію й намагалися складати вичерпні списки віруючих єговістських груп (кілок) і їх керівників. З рядовими віруючими не припиняли проводити індивідуальну роботу, їм роз'яснювалося релігійне

Наукові записки

.....
законодавство, до найбільш непоступливих застосовували заходи адміністративного тиску за «антигромадську діяльність». Зокрема, у 1973 р. близько 60 осіб «активних сектантів» були оштрафовані адміністративними комісіями за порушення законодавства, 10 осіб молодих єговістів за відмову служити у Радянській армії було притягнуто до кримінальної відповідальності [7, арк. 10-11].

Про пильне стеження органів влади за підпільною діяльністю єговістів свідчить факт утисків віруючих цієї Церкви на півдні України. Так владою було встановлено, що у Кримській області ще у 1969 р. керівниками «Східної частини Українського округу єговістів» було створено «Кримський обвід», який нараховував разом із херсонською групою, що входила до його складу, більше 250 осіб. У результаті вчинених органами влади заходів було виявлено керівний склад єговістського підпілля і його структуру, магнітофонні записи «ворожого змісту», місця зберігання єговістської літератури, фотонегативи такої літератури, а також осіб, які займалися її поширенням і розмноженням. На основі зібраних матеріалів 5 лідерів-єговістів у Сімферополі, Джанкої і Ялті були притягнуті до кримінальної відповідальності. Тож К.Литвин констатував, що на місцях вживалося багато заходів щодо виконання згаданої постанови ЦК КПУ від 12 серпня 1968 р. про посилення роботи партійних органів з припинення антирадянської діяльності єговістів [8, арк. 11].

На думку уповноваженого Ради, заслуговував також на увагу досвід роботи партійних, громадських і комсомольських організацій та навчальних закладів Івано-Франківської області. Упродовж 1973 р. обком партії провів тут спеціальний семінар з лекторами, які займалися «викриттям реакційної сутності єговізму», були організовані семінари з агітаторами у районах, крупних населених пунктах. Співробітники Івано-Франківського відділу наукового атеїзму Інституту філософії АН УРСР під керівництвом кандидата філософських наук А.Шиш, професорсько-викладацький склад педагогічного інституту та інших навчальних закладів постійно проводили соціологічні дослідження. Їх результати лектори й агітатори широко використовували у своїй роботі з віруючими. Засобами обласної газети «Прикарпатська правда» та районних багатотиражок регулярно публікувалися антиєговістські матеріали, організовувалися виступи із засудженням віровчення колишніх членів єговістських громад. Матеріали такого гатунку доносилися до населення і з допомогою місцевих радіотрансляцій [9, арк. 11].

Підсумовуючи, К.Литвин підкреслював, що внаслідок проведеної органами влади роботи діяльність єговістського підпілля була в основному локалізована й масове збільшення кількості віруючих за рахунок залучення нових членів не спостерігалось. Однак рівнем цієї роботи він усе ж був незадоволений і наголошував на тому, що засоби масової пропаганди області не піддавали критиці поширену єговістами інформацію про наближення у 1975 р. «священної війни», а деякі місцеві владні структури і суспільні організації помилково вважали, що ряди місцевих громад єговістів поповнювалися лише за рахунок приїжджих віруючих осіб з інших регіонів, а не шляхом залучення нових членів. За наведеною уповноваженим Ради інформацією, користуючись відсутністю дієвого контролю за їх діяльністю, єговісти, через здійснення релігійного обряду водного хрещення, приймали у секту 15-16 літніх підлітків.

Оскільки вважалося, що будь-яка діяльність єговістів мала незаконний характер і нерідко перепліталася з політичними проявами і виступами проти радянської дійсності, на місцях побутувала думка про відстоювання усіма віруючими єговістських общин антирадянських поглядів. К.Литвин же, на основі конкретних соціологічних досліджень, навів дані про 22% єговістів, які фанатиками не були, а 11% визначалися такими віруючими, які висловлювали сумніви щодо вираженої антирадянської позиції. Для партійного керівництва республіки та органів, що відповідали за успіх реалізації антирелігійної політики влади, особливо, коли це стосувалося єговістської Церкви, такі результати соціологічних опитувань мали велике значення. Вони давали надію на використання у її інтересах тієї частини віруючих, яка не ставилася вороже до радянської влади або сумнівалася. Підтвердженням цьому є слова К.Литвина про те, що «особливість складу цих віруючих (єговістів – Авт.) потребує диференційованого підходу до окремих груп, вивчення позитивного досвіду виведення їх з-під впливу секти». А такий досвід у влади був, в основному, внаслідок боротьби з іншими підпільними релігійними організаціями, зокрема, п'ятдесятниками і «Радою церков евангельських християн-баптистів» [10, арк. 12].

У звіті за 1974 р. К.Литвин повідомляв ЦК КПУ про розробку і здійснення уповноваженими Ради спільно з місцевими органами влади деяких заходів з «викриття і

знешкодження протизаконної діяльності керівників секти» єговістів та поліпшення роботи з її рядовими віруючими. У Закарпатській, Івано-Франківській, Кримській, Тернопільській, Одеській, Чернівецькій і деяких інших областях було взято на персональний облік понад половину ватажків і «сотні фанатичних сектантів», з більшістю з яких проводилися «роз'яснювальні» індивідуальні та групові бесіди. Така цілеспрямована і систематична діяльність проти єговістського підпілля сприяла відходу деякої частини віруючих від Церкви. Зокрема, у Чернівецькій області вийшли з неї понад 300 віруючих, а також утворилась нейтральна група з єговістів, які «критично сприймали вказівки Бруклінського центру і більш лояльно ставилися до радянської дійсності». Як зазначив К.Литвин, матеріали соціологічних досліджень, проведених у Івано-Франківській області, свідчили про те, що «у буденній свідомості віруючих єговістів проходили значні зміни»: лише 18,9% віруючих (переважно керівники і актив) негативно ставилися до радянського способу життя, решта – 81,1% – «позитивно сприймали усі заходи радянської влади». На його думку, виправдовувала себе практика засудження протизаконної діяльності керівників єговістського підпілля на зборах виробничих колективів, яка практикувалася у Донецькій, Хмельницькій та інших областях республіки [11, арк. 40-41].

У 1976 р., незважаючи на деяке зменшення єговістських релігійних общин (їх було 235), кількість віруючих у них збільшилася до більше ніж 12 тисяч осіб. Єговістські громади були зафіксовані у 18 областях республіки, на чолі яких стояли, як з'ясували органи влади, 184 постійних керівники кілок, груп і обводів. Більшість єговістів рутерфордівців (10 070 осіб) були зосереджені в шести західних областях – Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській і Чернівецькій. Більше двох тисяч єговістів були членами релігійних громад на сході і півдні УРСР.

За відомостями органів влади, найбільш активними у своїй діяльності були єговісти-рутерфордівці. У другій половині 1970-х рр. вони приділяли велику увагу новим формам роботи у групах з пропаганди релігійної ідеології, місіонерства, навернення в общини нових членів. Спеціальний день був відведений на ознайомлення й вивчення журналу «Вартова башта», що проходило під час спеціального уроку. Така робота, на думку владних інстанцій, велася «з метою затушовування провалу акції «Армагеддон», котра передбачалася на осінь 1975 р., сама ж ідея «Армагеддону», як вони з'ясували, не відкидалася, а лише відсовувалася у часі на невизначений строк.

Радянська влада також підкреслювала те, що, порівняно з попередніми роками, зменшилася кількість зафіксованих нелегальних зібрань єговістів. Вони переважно проводилися за сімейно-родинними ознаками, тому перевіряючим органам було неможливо їх контролювати. До своїх успіхів у боротьбі з єговізмом органи влади зараховували зменшення кількості відмов віруючих Церкви від служби у Радянській армії, від голосування на виборах, розрив членів общин у деяких областях з єговізмом. Зокрема, у 1976 р. у Донецькій області з громади єговістів вийшло три особи, дві з яких, під тиском владних інстанцій, виступили у місцевій пресі. А колишній керівник єговістського підпілля Кримської області І.Полоченко виступив по радіо з осудом «ворожої діяльності єговізму». Однак все одно більшість відданих віровченню членів єговістських общин, як зазначали органи влади, «під впливом своїх вожаків» висловлювали думку про те, що реєстрація для них була можливою лише за умови визнання у країні керівництва світового центру єговістів у Брукліні (США) [12, арк. 16-18].

Все ж владні органи намагалися зібрати якнайбільше інформації про єговістське підпілля, особливо у Західних областях України, де існування великої кількості віруючих цієї релігійної течії підривало авторитет радянської ідеологічної системи, яка не визнавала проявів інакودумства, особливо релігійного. Зокрема, у Чернівецькій області, як доповідав у ЦК КП України секретар обкому КПУ В.Слинченко, на кінець 1970-х рр. було зафіксовано півтори тисячі віруючих свідків Іегови, які, однак, не склали єдиного цілого, а були роз'єднані на угруповання, що протистояли одне одному. Найбільш чисельними були зятеківські громади Бруклінського спрямування – більше 1100 осіб, керівництво яких мешкало на території Молдавії. Лідери цих громад вимагали від своїх послідовників високого рівня дисципліни; обов'язкового вивчення на студіях, які проводилися 2-3 рази на тиждень, єговістської літератури; щомісячної звітності кожного члена релігійного гуртка чи групи перед вищими керівними ланками щодо виконаної ними роботи із розповсюдження віровчення; обов'язкового здавання грошових пожертв, конкретна сума яких не встановлювалася. 1977 р. у селі Новоселиця Кельменецького району була навіть створена

.....
школа з вивчення єговістської догматики для віруючої молоді. Для більшої конспірації її заняття проводилися у будинках єговістів у нічний час. На них вивчалася бруклінська література, давалися завдання для виконання удома. Однак місцевим органам влади школу вдалося виявити і вона припинила своє існування.

Іншим напрямком єговістів були «нейтралістські» групи, які утворилися у деяких районах області у складі понад 200 осіб. Вони виникли унаслідок відмови частини віруючих від зв'язку з американським єговістським Бруклінським центром. Прихильники цієї течії вивчали Біблію та орієнтувалися на праці засновників єговізму – Руссела і Руттерфорда. Її діяльність, за відомостями органів влади, була обмежена рамками області.

Все ж, незважаючи на неоднорідність і розбіжності у тлумаченні вчення засновників цієї течії пізнього протестантизму, єговістське підпілля залишалося чітко організованою структурою. Її актив і надалі проводив, як визначив В.Слинченко, «ворожу й антигромадську діяльність, направлену на невизнання радянських законів, ухилення від служби у Радянській Армії, відмову від голосування, розпалювання релігійного фанатизму у віруючих, на прийняття активних заходів з вербування у секту нових осіб, особливо з числа молоді». Тобто єговістське підпілля так і залишалося небезпечною невирішеною проблемою для партійних органів республіки [13, арк. 42-44].

Ця проблема продовжувала бути невирішеною й особливо турбувала партійні органи республіки у першій половині 1980-х рр. Як зазначав голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР М.Колесник, на початку 1984 р. в Україні було обліковано 215 об'єднань єговістів, що становило три чверті їх загальної кількості у країні. В основному вони були зосереджені у сільській місцевості західних областей: Закарпатській – 64 об'єднання, Івано-Франківській – 41, Чернівецькій – 18, Тернопільській – 16, Львівській – 14, Волинській – 12, Рівненській – 3. Об'єднання єговістів також існували в Одеській області – 14 груп, Донецькій – 11, Вінницькій і Запорізькій – по 4, Дніпропетровській і Миколаївській – по 3, Ворошиловградській, Кіровоградській і Кримській – по 2, Полтавській і Києві – по 1 групі. Тож релігійні громади єговістів продовжували діяти у 18 областях республіки.

Органи влади у цей період часу помітили тенденцію міграції єговістів у промислові райони УРСР як у процесі організованого набору робітників, так і шляхом приватних переїздів. На нових місцях проживання вони активно вели місіонерську діяльність, використовуючи з цією метою родинні зв'язки, відхідництво віруючих від інших релігійних течій, підтримуючи людей у моменти особистої скрути, обов'язково займалися релігійним вихованням дітей у сім'ї.

Які б заходи не вживали партійні і контролюючі органи у ході антирелігійної боротьби, тиску на єговістів і «обробки» їх віруючих, Церква свідків Ієгови так і залишалася єдиною у республіці протестантською течією, жодне об'єднання якої не пішло на поступки радянській владі й не погодилося на офіційну реєстрацію. Як наголосив М.Колесник, «за вказівкою світового центру єговізму, який розміщувався у США, верховоди цієї секти наполягали на невизнанні радянського законодавства про культу» і не припиняли наставляти віруючих відмовлятися від голосування та виконувати військовий обов'язок. Тож партійні, радянські і правоохоронні органи у першій половині 1980-х рр. активізували роботу з цією категорією віруючих, особливо у напрямку «розвінчування антикомуністичної сутності соціально-політичних установок керівництва всесвітньої організації свідків Ієгови» [14, арк. 7].

З цією метою у республіці було видано низку монографій і науково-популярних робіт з критики єговізму. Поряд з політико-правовою пропагандою більш широко почали використовуватися й заходи громадського впливу і примусу. Зокрема упродовж 1980–1983 рр. 830 єговістів було «профілактовано» адміністративними органами на зборах у трудових колективах і сільських сходинах; 312 «порушників законодавства про культу» отримали офіційне попередження на адміністративних комісіях; з 599 було стягнуто штраф; 199 віруючих-єговістів притягли до кримінальної відповідальності, дві третини з них – за відмову від виконання військового обов'язку. Посилення репресивних заходів органів влади змусило лідерів єговістського підпілля ще краще конспірувати свою заборонену діяльність.

Влада фіксувала, що серед рядових віруючих з'являлися особи, які «все більше почали усвідомлювати необхідність реєстрації своїх громад в установленому порядку». Такі настрої проявлялися у низці єговістських об'єднань Волинської, Закарпатської, Львівської, Одеської і Тернопільської областей. При цьому наводився також приклад Донецької області, де робота радянських і партійних органів велася «продумано, цілеспрямовано й системно». Тож тут дві групи єговістів у містах Артемівськ і Сніжне «відмовилися від виконання ворожих

радянському ладу політичних установок їх духовного центру» й подали заяви щодо реєстрації. Підкреслювалося, що розроблені цими групами основи віровчення й організація внутрішнього устрою не суперечили Положенню про релігійні об'єднання в Українській РСР. Розглянувши їх, виконавчий комітет Донецької обласної Ради народних депутатів запропонував голові Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР зареєструвати вказані дві групи. Однак М.Колесник вважав, підтримуючи у загальному цю пропозицію, що для позитивного вирішення даного питання не склалися необхідні умови. Крім того, що ці групи єговістів мали невеликий склад – 8 і 9 осіб кожна, він був переконаний, що після отримання реєстрації їх би одразу відлучили від Церкви за відступництво. А це, у свою чергу, що чітко розумів голова Ради у справах релігій, загальмувало б такий бажаний для органів влади процес переходу єговістів на позиції визнання радянського законодавства про релігійні культу [15, арк. 8].

Л.Кравчук, який очолював у середині 1980-х рр. відділ пропаганди й агітації ЦК Комуністичної партії УРСР, аналізуючи тенденції в релігійних об'єднаннях, зазначав, що релігійна ситуація у республіці свідчила про послаблення уваги місцевих органів влади до діяльності віруючих. Саме Церкву свідків Ісгови він характеризував як одну з найбільш реакційних, і при цьому вона ще й становила більше однієї третини мережі нелегально діючих релігійних організацій в Україні. Будучи незадоволеним станом антирелігійної боротьби, Л.Кравчук наголосив, що у регіонах стосовно до єговістських груп «індивідуальна робота» часто підмінялася заходами адмінвпливу й мало що робилося для обмеження впливу «екстремістів на рядових членів секти».

У зв'язку з цим Л.Кравчук надіслав «орієнтування» комітетам партії 17 областей і міськкому партії Києва, де існували єговістські громади, а також Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, Прокуратурі, МДБ і КДБ УРСР для використання її у практичній роботі. В «орієнтуванні» зазначалося, що громади єговістів вирізнялися суворою дисципліною і централізацією організаційної структури. Культивування ними нелегальних форм роботи визнавалося націленим на «відгородження віруючих від радянської дійсності, замикання їх у рамках групи одновірців, посилення фанатизму». Л.Кравчук наголошував на важливості врахування контролюючими органами у роботі з єговістами «нових пристосованських тенденцій в ідеологічних установках Бруклінського центру». Вони, на його думку, полягали у тому, що від прямих закликів віруючих до відмови служити у Радянській армії центр перейшов до «демагогічних розмов про те, що військовий обов'язок і служба в армії – це не біблійна проблема, а особиста справа кожного християнина» [16, арк. 11-12].

Позитивним фактором у наближенні єговістів до радянського способу життя вважалося поступове пом'якшення ними регулятивних установок у сфері побуту і дозвілля віруючих: було знято обмеження на відвідування кінотеатрів, концертних залів, театрів, молодіжних вечорів тощо. Однак поряд з цим, як зазначав заввідділом пропаганди і агітації ЦК КПУ, «посилилися спекуляції на глобальних проблемах сучасності: загостренні міжнародної ситуації, загрози ядерної війни, енергетичній, екологічній кризах тощо». Тож Л.Кравчук зробив висновок про незмінність сутності ідеології свідків Ісгови. Він наголошував, що ця протестантська течія «залишалася набором украй реакційних проімперіалістичних клерикальних концепцій, які не визнавали комунізм і соціальний прогрес й нагнітали страх перед наближенням Армагеддону». Крім цього, Л.Кравчук простежував відповідність та узгодженість єговістських ідеологічних установок із спрямованими проти СРСР «підривними кампаніями», до яких зараховували закордонну пропаганду щодо радянської загрози, порушення у країні прав людини тощо.

Щоб зменшити шкідливий для радянської влади вплив єговістських поглядів та способу життя на звичайних громадян та не допустити ще більшого поширення віровчення у республіці, Л.Кравчук рекомендував обкомам, міськкомам, райкомам партії та радянським органам вжити термінових заходів з протидії єговістському підпіллю, у тому числі виявляти єговістів серед потенційно «небезпечних» категорій населення, зокрема переселенців за організаційним набором, тих, хто працює тимчасово, сезонно, тих, що перебували у роз'їздах, довготривалих відрядженнях (заготівельники, працівники транспорту, зв'язку) тощо [17, арк. 13-14].

Однак усі намагання органів влади змусити єговістів позитивно ставитися до радянського законодавства про культу, сформувавши у них політичну лояльність наштовхувалися на стійке неприйняття. Хоча на середину 1980-х рр. кількість їх громад дещо зменшилася – у 1986 р. нараховувалося 198 груп єговістів, у країні наступав новий період, який ще більше посилював активізацію віруючих, попри продовження застійних процесів в Україні, що усіляко підтримував перший секретар ЦК КПУ В.Щербіцький [18, арк. 41]. Однак утримати

.....
посилення релігійності населення ні йому, ні різним інстанціям, які відповідали за антирелігійну боротьбу у республіці, вже було не під силу.

Отже, упродовж 1970 - х – першої половини 1980-х рр. єговістські релігійні громади не припиняли підпільну діяльність, вступаючи у конфронтацію з органами влади. Вони залишались єдиною релігійною течією, жодна з громад якої, незважаючи на адміністративний тиск і кримінальне переслідування, не пішла на поступки радянському Комуністичному режиму й не зареєструвалася. В умовах подальшого розвитку демократичних процесів у країні неприйняття віруючими багатьох релігійних течій радянського способу життя й ідеології сприяли послабленню авторитарного режиму Комуністичної партії, яке призвело, врешті-решт, до розвалу Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності, де громадянам гарантувалося право на свободу совісті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорош Є.К., Юрченко П.І. Корпорація страху [про антирадянську і реакційну суть єговізму]. – К.: Політвидав України, 1970. – 137 с.; Дорош Є.К. Ревнителі Єгови. Віруючі та атеїстична пропаганда. – Донецьк, 1972. – 70 с.; Яроцький П. Антикомунізм соціально-політичної доктрини єговізму. – К.: Наукова думка, 1976. – 216 с.; Яроцький П.Л. Идеология Бруклинского центра и религиозность Свидетелей Иеговы / Современная религиозность: состояния тенденции. – К., 1988. – 48 с.; Яроцький П.Л. Эволюция современного иеговизма. – К., 1981. – 76 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.25. – Спр.663. – Арк.27.
3. ЦДАГО України. – Спр.663. – Арк.45.
4. ЦДАГО України. – Спр.823. – Арк.32.
5. ЦДАГО України.
6. ЦДАГО України. – Спр.1040. – Арк.30, 61.
7. ЦДАГО України. – Спр.872. – Арк.10-11.
8. ЦДАГО України. – Спр.872. – Арк.11.
9. Там само.
10. ЦДАГО України. – Арк.12.
11. ЦДАГО України. – Спр.1040. – Арк.40-41.
12. ЦДАГО України. – Спр.1357. – Арк.16-18.
13. ЦДАГО України. – Спр.1887. – Арк.42-44.
14. ЦДАГО України. – Спр.2717. – Арк.7.
15. Там само. – Арк.8.
16. ЦДАГО України. – Арк.11-12.
17. Там само. – Арк.13-14.
18. ЦДАГО України. – Спр.2980. – Арк.41.

В.В. Барцьось

ТРЕТІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (28 ЛЮТОГО – 1 БЕРЕЗНЯ 1992 Р.): СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Історія Народного Руху України на початку 90-х рр. ХХ ст. є однією із сторінок утвердження державної незалежності молодій українській державі, демократичного напрямку в суспільно-політичному, економічному житті країни. Будучи громадсько-політичною організацією, Народний Рух (далі НРУ) посідав провідне місце в національно-демократичному, державницькому середовищі України, втілюючи в життя свої програмні положення. Знаковими в становленні й розвитку Руху, визначенні пріоритетів в різних галузях життєдіяльності були Всеукраїнські Збори НРУ, як найвищий виборний, представницький, законодавчий, у розумінні вироблення власної політики, орган. Специфіка проведення Всеукраїнських Зборів Руху, починаючи від 1989р., є важливою рисою у визначенні змісту стратегії й тактики, в соціально-економічному напрямку зокрема. Нас цікавить, яку роль, місце, значення у вдосконаленні соціально-економічної програми НРУ, визначенні соціально-економічної складової рухівської політики займають Треті Всеукраїнські Збори Народного Руху України (28 лютого – 1 березня 1992 р.).

Історіографія і джерельна база даного дослідження є достатньою для наукової розробки й подальшого опрацювання в контексті ширшої соціально-економічної тематики, над якою працює автор. У монографії Г.І. Гончарука «Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997 р.» містяться цінні відомості щодо перебігу Третіх Зборів, пануючого настрою делегатів, характеру